

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ПУЛЮЯ

Факультет економіки та менеджменту

Кафедра психології

**Методичні вказівки
для самостійної роботи з курсу**

ПСИХОЛОГІЯ РЕЛІГІЇ

для студентів спеціальності 053 «Психологія»
всіх форм навчання

Тернопіль
2023

УДК 15(07):2

M54

Укладач

Стоцький Я. В. – проф., д-р іст. наук, професор кафедри психології
Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя

Рецензенти:

Вишньовський В. В. – доц., канд. психол. наук, завідувач кафедри психології
Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя

Періг І. М. – доц., канд. психол. наук, доцент кафедри психології
Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя

Методичний посібник розглянуто й затверджено на засіданні
кафедри психології

Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя.

Протокол № 8 від 15 березня 2023 р.

Схвалено та рекомендовано до друку на засіданні науково-методичної комісії
факультету економіки та менеджменту

Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя.

Протокол № 6 від 20 березня 2023 р.

Видання друге

M54 Методичні вказівки для самостійної роботи з курсу “Психологія релігії”
для студентів спеціальності 053 «Психологія» всіх форм навчання / упорядник :
Стоцький Я.В.–Тернопіль : Вид-во ТНТУ імені Івана Пулюя, 2023.–40 с.

УДК 15(07):2

Методичні вказівки розроблено відповідно до навчального плану підготовки фахівців
освітнього ступеня «бакалавр» за спеціальністю 053 «Психологія»

© Стоцький Я. В. 2023

© Тернопільський національний технічний
університет імені Івана Пулюя2023

ЗАГАЛЬНІ МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ

Психологія релігії, як одна із складових вивчення релігії, розвинулась у країнах Європи і Америки наприкінці ХІХ – у першій половині ХХ століть на стику таких наук як релігієзнавство, експериментальна психологія, філософія, етнографія, соціологія, історія. Збудником для її появи було прагнення пояснити природу релігійного ефекту, феномену і його механізми, розкрити його психологічні ефекти. Гуманістичні науки, поступово відокремлюючись від теології, формують й вільні теорії із психології релігії, внаслідок чого появились самостійні школи дослідження психології релігії: емпірична і експериментальна індивідуальна психологія релігії; етнічна і соціальна психологія релігії; психологія релігії і психоаналіз, котрий виник із неї.

Історична неперервність релігійних традицій і сучасних психологічних поглядів може бути виражена через функції, яким вони служать. Традиційні відповіді на питання щодо природи людської екзистенції надаються в релігійному контексті. Фундаментальне завдання направлення та розуміння особистого і суспільного життя в основному реалізовано в постаті науки і церемонії, які становлять основну частину релігійних традицій на світі. Тепер багато з цих питань і завдань направляється безпосередньо до психологів. Це від них нині очікується знань на теми людської природи, допомоги в проблемах чи, взагалі, надання сенсу всьому життю, – від народження до смерті. Часто, власне, психологи піднімають проблеми добра і зла, моральності і суспільної відповідності.

Одночасно, необхідно пам'ятати, що релігія є явищем багатограним, котре зачіпляє різноманітні аспекти життя людини. Тому її необхідно вивчати, використовуючи декілька своєрідних векторів, а саме: теологічний, історичний, філософський, соціологічний і психологічний. Власне, психологічний вектор розглядає релігію як один із проявів, а деколи й наслідків психологічного життя особи або суспільства, намагається аналізувати закони існування релігійних систем через закони функціонування психіки.

Тому із цих аспектів впливає, що з одного боку психологія релігії – психологічна дисципліна, галузь релігієзнавства і психології, котра досліджує психологічні аспекти релігії як форми особистої і суспільної свідомості та ціннісно-орієнтаційної діяльності, а з іншого – психологія релігії – релігієзнавча дисципліна, об'єктом дослідження якої слугує емоційний вимір релігії.

Отож, **об'єктом** психології релігії є дослідження всіх психічних проявів, котрі мають релігійний зміст і релігійні впливи на особу, групу, суспільство, а **предметом** – психічні явища, пов'язані з релігійністю особи, релігійних груп, суспільства.

У даному контексті **завдання** психології релігії полягає в наступному:

- розкрити психологічні витoki релігії;
- проаналізувати психологічну характеристику складників релігійних систем;
- висвітлити роль змінених станів свідомості (ЗСС) у системі релігійного досвіду;
- показати вплив релігії на безсвідому сферу людини і значення такого впливу для формування соціотипу;
- ознайомити студентів із аспектами релігійної віри та етапами її розвитку;
- розкрити психологію релігійної особистості та психологію релігійного розвитку;
- показати особливості езотеричних психопрактик у релігійних системах світу;
- висвітлити психологічні тенденції та особливості розвитку релігійності в неорелігіях;
- проаналізувати проблеми маніпулятивного впливу на психіку із боку так званих нетрадиційних релігійних культів.

Виходячи із вищезазначеного, студенти повинні **вміти**:

- на основі наукових принципів ставлення до релігії, Церкви, теології і віруючих (чи невіруючих) формувати власну позицію щодо сакральної і секулярної духовності;
- розрізняти психорелігійні особливості конфесійної діяльності різних релігійних організацій;
- підтримувати і сприяти заходам, які спрямовані на відродження традиційної сакральної культури української нації, зміцненню її психологічно-релігійного здоров'я, на толерантний діалог і співробітництво віруючих і невіруючих в ім'я розвитку національної культури, психологічної рівноваги і духовно-релігійної та особистісно-суспільної гармонійності.

Сумарно цей комплекс завдань і вміння визначає **знання** даного курсу.

Формуванням рейтингової оцінки успішно здане тестування усіх двох модулів та позитивні відповіді на практичних заняттях.

Формою здавання заліку є позитивна відповідь на запитання контрольного модуля. Тобто студент повинен в процесі тестування набрати не менше 45 балів. Максимальна кількість балів становить 75, до яких буде додано певну кількість балів за позитивні відповіді на практичних заняттях, але не більше 25. Тобто студенти денної форми навчання отримують додаткові бали за активну позитивну участь під час лекційних і практичних занять. Також у

процесі заліку можуть бути додаткові запитання викладача із загальної тематики лекційного курсу для студентів всіх форм навчання та перездавання незадовільно зданого модуля.

Особливістю сучасного стану розвитку вищої освіти є посилення уваги до самоосвіти, активних методів навчання, і на цій основі сприяння розкриттю творчих здібностей та самореалізації особистості.

У цьому плані організація самостійної навчальної роботи студента має винятково важливе значення. Саме самостійна робота є ефективнішою формою оволодіння навчальним матеріалом, набуття студентом теоретичних знань з дисципліни, а також формування комплексу практичних умінь та навичок щодо вирішення конкретних завдань.

Мета методичних вказівок – ознайомити студентів з основними формами самостійної роботи, а також допомогти їм у практичному застосуванні цих форм.

Основними складовими самостійної роботи є:

- поглиблене вивчення навчального матеріалу за результатами лекцій. Це досягається шляхом ретельного опрацювання основної та додаткової літератури;
- вивчення наявних інформаційних матеріалів з конкретних питань. Для цього необхідне ознайомлення з довідковими джерелами (науковими збірниками, довідниками тощо);
- виконання практичних завдань, яке полягає у підготовці рефератів, доповідей на семінарах, розв’язання конкретних завдань
- самоконтроль набутих знань. Здійснюється шляхом опрацювання тестів та відповідей на контрольні питання з кожної теми.

Методична розробка містить рекомендації щодо:

- опрацювання навчального матеріалу за підручниками та посібниками;
- складання конспектів, засвоєння системи категорій та понять дисципліни;
- підготовки рефератів за окремими темами курсу;
- самоконтролю набутих знань.

Методичні вказівки щодо підготовки реферату.

Тему реферату слід вибрати з наведеного переліку тем або вибрати іншу тему в межах програми, погодивши її з викладачем.

Вимоги до реферату:

- викладення матеріалу має бути логічно послідовним;
- реферат повинен мати дослідницький характер, містити постановку проблеми, узагальнене викладення самостійно опрацьованої літератури та фактичних матеріалів, а також висновки автора;

- на запозичені до реферату матеріали з літературних та статистичних джерел необхідно зробити відповідні посилання;
- обсяг реферату має становити до 10 сторінок друкованого тексту формату А4 зі стандартними полями через 1,5 міжрядкових інтервали.

У даних методичних вказівках викладено теми і плани самостійної роботи для студентів усіх форми навчання, короткі методичні рекомендації до них, теми рефератів, контрольні запитання змістовних модулів, короткий термінологічний словник. Рекомендована література сприятиме ширше і глибше оволодіти необхідними знаннями з курсу “Психологія релігії”.

ТЕМИ, ПЛАНИ І ОСНОВНІ ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

Самостійна робота 1.

Тема: **Психологічний вектор релігії**

План

1. Аналіз дефініцій психології релігії як галузі знання.
2. Об'єкт, предмет і завдання психології релігії.
3. Становлення психології релігії як самостійної наукової дисципліни.

Теми самостійної роботи, рефератів, доповідей, повідомлень:

1. Особливості методу інтроспекції.
2. Теоретичні і практичні властивості методу інтерв'ю.
3. Розвиток психології релігії в світі і в Україні.

Основні питання для самоконтролю

і поглибленого вивчення теми 1, на які необхідно дати визначення у формі термінологічного словника:

Визначення психології релігії; об'єкт психології релігії; предмет психології релігії; напрямки психології релігії; методи психології релігії: інтроспекція, спостереження, експеримент, психологічний тест, анкетування, інтерв'ю; школи психології релігії: емпірична індивідуальна і експериментальна, етнічна і соціальна, психопатологія релігії і психоаналіз; історизм психології релігії.

Методичні вказівки

Зміст даної теми необхідно розкривати, орієнтуючись на те, що психологія релігії досліджує усю гаму психологічних аспектів релігії як форми індивідуальної і суспільної свідомості. Власне, через психіку людей, відношення (негативне чи позитивне) до релігійної догматики, концепцій тих чи інших релігійних систем, духовних цінностей, релігійних регул, сакральних традицій, котрі (разом) наповнюють сутнісний зміст такої форми суспільної свідомості – викреслюється схильність чи негація до них. В залежності від релігійної системи та таких її структурних елементів як: релігійний культ (писемна, усна і речова символіка), релігійні почуття, релігійна свідомість тощо – психологічні феномени проявляються по-різному. Наприклад, догматика сприймається через синтез раціональної і федеїстичної призм, а призма релігійної (теологічної) моралі вже повністю насичена психологічним змістом. Звідси, психологія релігії, як синтез психологічних і релігієзнавчих (чи, навпаки) знань, досліджує стани психіки людини за кордонами матеріалістичної дійсності.

У цьому контексті необхідно звернути глибший акцент на об'єкт, предмет і завдання психології релігії, підходити до їхнього розуміння в комплексі, який включає наступні складники: релігійну віру в реальне існування надприродного, свідому та несвідому мотивацію, особистісні релігійні переживання, дії, відчуття, зрештою, досвід.

Знати, в загальних рисах, історію психології релігії, котра, як окрема галузь досліджень, бере свій початок із публічного виступу Стенлі Холла у Бостоні на тему морального і релігійного виховання у 1881 році.

Але окремі дослідження аспектів психології релігії у контексті роз'яснюючого і описового методів відомі ще з III ст. до н. е. Ґрунтовно знати такі методи психології релігії, як: інтроспекція, спостереження, експеримент, психологічний тест, анкетування, інтерв'ю, та вміти ними користуватися.

Спираючись на такі складові, як: релігієзнавство, експериментальна психологія, історія, філософія, соціологія, етнографія, – психологія релігії сформувала свої школи дослідження: емпіричну і експериментальну індивідуальну психологію релігії; психологію релігії та психоаналіз. Ці школи мають різний підхід до розуміння предмету психології релігії і методів її дослідження, тому необхідно акцентувати увагу на ці особливості.

Самостійна робота 2.

Тема: Психологічний аналіз родоплемінних культур

План

1. Психологія властивостей релігійних обрядів, ритуалів, міфів, символів, заповідей.
2. Психологічна характеристика стадій розвитку, уявлень і ритуалів анімізму.
3. Види магії та поділ магічних ритуалів за ступенем усвідомлення.

Теми самостійної роботи, рефератів, доповідей, повідомлень:

1. Психологічна характеристика релігійних символів.
2. Психологія сибірського шаманізму.
3. Види заповідей (табу) в релігійних системах світу.

Основні питання для самоконтролю
і поглибленого вивчення теми 2, на які необхідно дати визначення у формі
термінологічного словника:

Аналіз психологічних характеристик, із наведенням прикладів, таких спільних елементів релігійних систем як: релігійні образи, ритуали, міфологія, символи, заповіді; психологічні особливості родоплемінних культів: тотемізму, фетишизму, анімізму, магії, шаманізму та їхній вплив на еволюцію релігійного світогляду в контексті трансформації у національні, світові та новітні релігійні системи.

Методичні вказівки

У контексті першого питання даної теми необхідно звернути увагу на те, що існує п'ять спільних елементів для всіх релігійних систем, а саме: релігійні образи, ритуали, міфологічна система, символи, заповіді.

Релігійні ритуали – це будь-які об'єкти, які є для людини чи групи людей емоційно важливими і викликають релігійні почуття.

Ритуал – це наперед визначена строго регламентована послідовність дій і психологічних станів, котрі передбачають досягнення певного результату.

Міфологія – це структурування релігійних образів у свідомості людини.

Символи – умовне позначення якогось предмета, поняття, явища.

Заповіді – це суворе правило поведінки, неухильний обов'язок.

Треба вміти розкрити властивості, групи, види та навести приклади цих п'яти елементів. У питанні психології тотемізму необхідно дати дефініцію тотемізму та проаналізувати його риси: табу на вбивство чи вживання в їжу тварини-тотеми; ритуальне наслідування тотему для культового ритуалу; використання частин тварини-тотеми для культового ритуалу; екзогамність тотемічної групи; наявність ритуалу тотемічної ініціації.

В основі віри у фетиш лежить уявлення про предмет, як двійника людини, самостійну істоту, яка наділена людськими почуттями. Існування фетишизму зумовлене властивістю психіки людини опредметнювати переживання, тобто переносити на внутрішній об'єкт комплекс емоційних станів. Уміти навести приклади фетишів у релігійних системах.

Необхідно розуміти, що анімістичні уявлення інші від уявлень про душу, які властиві сучасній людині та існують у світових і деяких пізніх національних релігіях. Є три стадії розвитку анімізму: наділення оточуючих об'єктів нематеріальною складовою; виникнення уявлень про можливість відокремлення нематеріальної складової предметів від матеріальної; виникнення уявлення про можливість існування духів і субстанції, незалежних від матерії. До основних уявлень анімізму можна віднести: хвороби, їх запобігання і лікування;

похоронний культ, тому необхідно вміти проаналізувати особливості цих уявлень, а та-кож ритуали анімізму.

Магія, за типами впливу на предмет, має такі види: контактна магія, парціальна магія, імітативна магія. Зазначена магія поділяється на: шкідливу, військову, любовну, лікувальну, виробничу, матереологічну.

Особливістю магії в контексті табу були як позитивні так і негативні ритуали. Змістовний аналіз студентами вищезазначеного повинен включати чотири групи магичних ритуалів за ступенем усвідомлення.

Шаманізм заснований на уявленнях стародавніх людей про існування тісного зв'язку між шаманом і духами, який допомагає боротися з іншими, ворожими людині силами. Необхідно розуміти такі категорії шаманізму: шамани за вибором духів; шамани за навчанням; шамани за передачею.

Сучасній науці точно невідомі ні механізми шаманського трансу, ні той стан свідомості, в який занурювався шаман. Поклоніння шаманам виникло, як повага перед їхнім умінням майстерно і свідомо вводити себе у транс, здійснювати різні дивацтва, які конче були необхідні для т. зв. “професійної діяльності” і котрі подавалися і сприймалися як небесний дар. Шаманізм можна вважати зародком духовенства, але не релігійної організації, власне, чому?, це потрібно вміти проаналізувати.

Самостійна робота 3.

Тема: Культ – як складова релігійних практик і релігійної свідомості

План

1. Психологія релігійної моралі.
2. Таїнство сповіді в контексті психології гріха і совісті.
3. Психологічна потреба молитви.

Теми самостійної роботи, рефератів, доповідей, повідомлень:

1. Психологічно-семантичне (змістове) зображення хреста в українському сакральному мистецтві.
2. Психологія культової символіки та покаяної душі в українській поезії на релігійну тематику.
3. Совість як “голос Божий в душі людини”.

Основні питання для самоконтролю

і поглибленого вивчення теми 3, на які необхідно дати визначення у формі термінологічного словника:

Зміст, поділи, функціональність та психологічні властивості релігійного культу; психологія релігійної моралі у національних і світових релігіях; психологічні характеристики таких механізмів (дій) культових відправ як: переконування, навіювання, емоційне зараження, екстаз, наслідування; вплив сакрального мистецтва і культових символів на зміни стану свідомості; сутність постулатів VII Вселенського собору та відмінність між *adoratio* і *veneratio* у напрямках християнства; релігійні та психологічні особливості сповіді; совість як моральний суддя особистості; молитва як вплив релігійності; види, типи і стадії молитви; педагогічно-психологічне значення молитви; літургія, її склад, функціональний молитовний контекст.

Методичні вказівки

Здійснення, а, власне, реалізація релігійного культу у зовнішньому аспекті релігійності, відбувається в обрядових і ритуальних діях, як засіб спілкування із надприродним. У цьому процесі віруючий прагне встановити двобічний зв'язок між ним і надприродним у котре він вірить і на його всемогутність надіється. Психологічні аспекти релігійного культу пов'язані не тільки із релігійною символікою і відношенням до неї, але – із системою релігійних дій. І перші, і другі – пов'язані з релігійними уявленнями і є наповнені міфічно-психологічними механізмами: переконуванням, навіюванням, емоційним зараженням, екстазом, наслідуванням. Завдяки культовим діям активізується щоденна свідомість, котра призводить до того, що віруючий глибше усвідомлює та відчуває реальну присутність в ній божественного і своє єднання з ним. Із еволюцією релігійних уявлень ускладнювались і набували різноманітності культові практики, котрі у певній видозміні частково зв'язують своєю присутністю, наприклад, родоплемінні релігійні вірування – із сучасними релігійними системами.

Релігійний культ наділений розмаїтими психологічними властивостями:

- культова комунікація з надприродними силами вселяє надію на підтримку у вирішенні проблемних життєвих ситуацій;
- культові практики стимулюють впевненість і оптимізм;
- культові відправи розряджають тривогу, страх, невпевненість, сумніви;
- культ здійснює психорегулятивну, катарсичну функцію;
- культ послаблює, нейтралізує фруструючі, в основному, амбівалентні психологічні стани;
- культова практика виконує інтегративну функцію.

При розкритті релігійної моралі необхідно звертати увагу на те, що релігійна мораль має свою особливість, яка прослідковується у прагненнях людини діяти так, як цього очікує оточення, згідно з вимогами релігії, так і суспільства, для того, щоб перебувати з ними у духовній гармонії, отримати їхнє схвалення та уникнути їхньої негатиї. Наприклад, християнство, акцентуючи увагу на моральному вдосконаленні людини, прагне через її земну релігійну мораль, привести людину до розуміння того, що найважливішим є спасіння людської душі, що царство Боже утверджує сам Бог. До основних засобів впливу Церкви на суспільство належать:

- інститут чернецтва з його ідеалом зречення гріховного світу та його духовного очищення;
- релігійно-моральне виховання через катехичну підготовку та проповідницьку діяльність;
- оцерковлення сімейно-шлюбних відносин, формування на родинному ґрунті т. зв. домашньої церкви;
- практикує св. Таїнство покаяння;
- вплив релігійно-громадської думки;
- активна благодійницька діяльність Церкви.

Декалог і Нагірна проповідь Ісуса Христа є основою релігійної моралі і гуманістичним орієнтиром для християнства. В свою чергу, мусульманська релігійна мораль є викладена у шаріаті і виводяться з Корану і Сунни. Буддистська релігійна (етично-філософська) мораль базується на дотримуванні серединного шляхетного восьмиричного шляху. Тому, загальними психологічними особливостями релігійної моралі є спрямованість людини на творення добра, милосердя, добротності, котрі є основою людських відносин як у суспільній життєдіяльності, так і в релігійній.

Необхідно вміти проаналізувати психологічно-соціальні механізми культових відправ, які забезпечують утворення і функціонування психічних феноменів, що виникають у процесі безпосереднього спілкування між людьми. Найпоширенішими із таких механізмів, як способу звернення до Бога, є: переконування, навіювання, емоційне зараження, наслідування, екстаз. Соціально-психологічні механізми культових відправ інтегрують, посилюють і скеровують катарсичний ефект культу.

Натомість культові символи, це – використовуванні під час богослужінь предмети, символічні дії, які, згідно з релігійним тлумаченням, наділені важливими для віруючих, благодійними впливами щодо облагородження земного життя, пізнання Бога, злиття з Ним. Ці символічні засоби підсилюють емоційний ефект переконування, навіювання, впливають на зміну стану свідомості, інтегрують віруючих. Релігійні символи є складовими культових

ритуалів. Кожна релігійна система має свою специфічну культову символіку, яка впливає на віруючих, підсилює їхній ідейно-емоційний стан. У цьому контексті студенти повинні вміти навести приклади культової символіки різних релігійних систем і проаналізувати їхній зміст.

Підсилює емоційне переживання у свідомості віруючих, окрім культової символіки, сакральне мистецтво: літературні, музичні, живописні, архітектурні, скульптурні, декоративні та інші твори. Вони ефективно використовуються під час богослужінь, прикрашаючи храми, культові споруди тощо.

Важливим елементом християнських св. Таїнств в контексті психології релігійного культу є св. Тайна сповіді, котра, як св. Таїнство, практикується у католицизмі і православ'ї. Сповідь – свята Тайна, яка полягає у визнанні віруючим власних гріхів, розкаянні й у відпущенні гріхів священником від імені Бога й, одночасно, є необхідним етапом духовного очищення для участі у св. Таїнстві євхаристії. Здійснення гріхів і розкаяння в гріхах є актом совісті, котра є автентичне (інтимно-особистісне) визначення добра і зла, усвідомлення і відчуття моральної відповідальності особистості за свою поведінку, вчинки перед собою, людьми, суспільством. Необхідно, студентам, знати катехичну, християнсько-моральну сутність і особливості св. Таїни сповіді, котрі забезпечують їй психорегулятивну, психотерапевтичну функцію, ефективність яких залежить від глибини її впливу на психіку людини.

Молитва є тією ознакою, яка відрізняє безвір'я від віри і становить особистий вияв релігійності, особливий тип спілкування. Молитва – звернення віруючого до Бога, інших надприродних сил, святих із проханням про дарування благ, заступництво, відвернення зла із вдячністю та уславленням їх. У юдаїзмі, буддизмі, ісламі, християнстві та інших релігіях молитві відводиться особлива роль. Студентам необхідно вміти проаналізувати молитви за змістом: прохальні, заступництва, подяки, возлюблення, а також розкрити педагогічне значення молитви, як і ті суспільно-психологічні умови, котрі негативно впливають на сутність молитви, на її правдивість.

Церква в контексті катехизису твердить, що молитися – значить духом злучитися в синівській любові з Богом і розмовляти з Ним. Бо молимося, щоб: славити Господа Бога; дякувати Богові за всі добродійства; просити Бога про особливу ласку і допомогу; перепрошувати за провини. Отож, молитва, як форма і акт міжособових контактів, пов'язана з різними людськими потребами й емоційними станами, бо скільки людських прагнень, почуттів, переживань, – стільки й типів молитов.

У всіх зазначених аспектах релігійного культу спільним є те, що культ – це дієва, динамічна, чуттєва, функціональна основа релігії, а його катарсична, емоційна, нормативна, регулятивна, інтегративна функції є основою психологічних функцій усіх релігій.

Самостійна робота 4.

Тема: Місце релігійної віри у структурі психіки

План

1. Аналіз об'єкту і предмету релігійної віри.
2. Характеристика емоційних станів релігійної віри.
3. Розуміння Євангельської віри.

Теми самостійної роботи, рефератів, доповідей, повідомлень:

1. Віра в безсмертя як релігійна особливість.
2. Психологія віри в християнських св. Таїнствах.
3. Релігійна віра в радянському суспільстві під атеїстичним тиском органів державної влади.

Основні питання для самоконтролю

і поглибленого вивчення теми 4, на які необхідно дати визначення у формі термінологічного словника:

Дефініції релігійної віри, об'єкт і предмет релігійної віри, рівні реалізації релігійної віри, властивості релігійної віри, К. Юнг, Л. Фейербах, В. Джеймс, М. Еліаде, Р. Отто, Е. Фромм про емоційні аспекти релігійної віри, стани релігійних почуттів, психологічний аналіз релігійної віри за Е. Фроммом, характеристика моделі релігійної віри “Одкровення – Віра – Праця” за Н. Мелоні, етапи розвитку релігійної віри із врахуванням морального (психологічного) розвитку особи за Л. Кольбергом, за А. Вестом, за Д. Фоувлером, стадії розвитку релігійної віри в контексті теології за Р. Рором і Д. Мартосом, теологічно-психологічна характеристика релігійної віри за о. Т. Дайчером.

Методичні вказівки

Релігійна віра є найважливішою складовою релігії, тому що є джерелом її існування і висвітлення певного рівня особистого входження в релігійні ідеї. Релігійна віра абсорбує усі психічні феномени: пізнавально-мисленнєві, уявно-фантазійні, емоційні, вольові, несвідомі, котрі в її контексті наповнюються релігійним змістом.

Об'єктом релігійної віри є надприродне, а її предметом – прийняття сакрального значення для особи, уявлення про вплив божественного на індивідуальне та соціальне життя, роль і місце надприродного в структурі особистісних цінностей.

Релігійна віра – це феномен, насичений емоційними та вольовими компонентами. Необхідно вміти проаналізувати релігійну віру на різних рівнях її реалізації: вербальному, інтелектуального пізнання, поведінкових проявів. Із цього аналізу та із врахуванням інших складових елементів, випливає, що релігійна віра – невідемна ознака релігійної свідомості будь-якої релігійної системи і її особливістю є бездоказові вираження істинності релігійного вчення, визначення релігійного існування надприродних сил, властивостей і відносин. Релігійні відчуття обов'язково супроводжуються емоційними переживаннями, котрі стають релігійними, якщо направлені до Бога, священного, трансцендентного. До емоційних чинників релігійної віри відноситься: релігійна любов, релігійний страх, релігійне почуття піднесеного.

Релігійна віра становить сутність і зміст релігії, тому що несе в собі онтологічний аспект і наповнює релігію ментальними і емоційними засобами, складає собою необхідний “мінімум релігії”. До віри людину скеровує усвідомлення, що вона потенційно може прилучитися до надприродного, трансцендентного, належати йому, а воно – їй, такий своєрідний аспект двобічного зв'язку.

Студенти повинні охарактеризувати психоаналітичний аналіз феномену релігійної віри, виходячи із того, що основна мета психоаналізу – допомогти людям відрізнити істину від брехні собі самих, “зерно від полови”. Це вже терапевтичний метод, який є емпіричним додатком тезису “Істина зробить вас вільними”. З метою такого аналізу необхідно використати модельну формулу Н. Мелоні: Одкровення – Віра – Праця.

У питанні етапи розвитку релігійної віри, необхідно проаналізувати стадії морального розвитку особи (за Л. Кольбергом), які передують цим етапам, а саме: орієнтація послуху та покарання, наївно-егоцентрична орієнтація, орієнтація “гарний хлопчик”, орієнтація соціального порядку, контрактна орієнтація, орієнтація совісті. А також охарактеризувати стадії розвитку віри (за Д. Фоувлером) безпосередньо у релігійному дозріванні особи: інтуїтивно-проектну, міфічно-дослідну, синтетично-конвенційну, індивідуально-рефлексивну, консолідацію парадоксів, універсалізуючу. Водночас необхідно підсилити ці психологічні рівні розвитку віри особи її теологічними стадіями за Р. Рором і Д. Мартосом.

Студентам бажано вміти рефлексувати про психологію релігійної віри, спираючись й на теологію внутрішнього життя християнина, для якого віра є можливістю контактувати з Богом, пізнавати сенс надприродного життя, надавати нової якості земній життєдіяльності. Завдяки вірі Христос поступово стає світлом, яке освітлює усе життя людини, увесь світ. Віра дає людям почуття безпеки, миру і переконаності, що вони повністю огорненні Божою любов'ю. Тому що Бог є Любов.

“Віра, – як зазначає о.Т. Дайчер у “Роздумах про віру”, – є участю в житті Бога, припаданням до Нього як єдиного Господа, а також покладання винятково на Нього. Покладаючись на Христа й цілковито доручаючи себе Йому, ми виявляємо своє цілковите довір'я до Нього. Людина потребує відчуття безпеки, потребує опори, а це означає, що вона схильна довіряти, схильна мати якесь страху-вання, щоб чомусь чи комусь довіряти. Відчуття безпеки – це головна, найелементарніша вимога людської психіки. Брак цього відчуття в загрозовій ситуації чи коли ми позбавлені певної опори, породжує в нас страх. Це він змушує нас прагнути безпеки...”

Тож, віра, як вираження наших взаємозв'язків, взаємовідносин з Богом, є динамічним процесом, що підлягає безперервним змінам і який відбувається як з ініціативи Бога, так і внаслідок волі та відповіді людини, у якій вона довіряє себе Йому. Віра повинна пронизувати все життя віруючої людини. Тільки тоді віруючий із всією своєю людською природою й усією своєю повсякденністю входить у союз з Богом.

Самостійна робота 5.

Тема: Релігійна особистість як комплекс психічних рис і поведінки

План

1. Теорії релігійності.
2. Типи і функції релігійності.
3. Характер та риси релігійної поведінки.

Теми самостійної роботи, рефератів, доповідей, повідомлень:

1. Страх як фактор релігійності.
2. Вплив типу характеру на сприйняття релігії.
3. Причини зростання релігійності в незалежній Україні.

**Основні питання для самоконтролю
і поглибленого вивчення теми 5, на які необхідно дати визначення у формі
термінологічного словника:**

Дефініція релігійності, релігійні інстинкти як різні схильності до релігійності, вияв релігійності в залежності від типів страху: екзистенційного неспокою, звичайного страху, страху смерті, морального неспокою; потреби як джерело релігійності, характеристика основних типів реакції на факт обмеженості людини: заперечення, уникання і акцептації; визначення релігійної особистості, аналіз характерних рис і критеріїв таких основних типів релігійності як: зовнішня релігійність, внутрішня релігійність, персональна і аперсональна релігійність; види функцій релігійності як емоційних потреб людини: потреба безпеки, самоактуалізація, релігійне самоприйняття; типи релігійних осіб за о. Й. Пастушком; типологія характеру і релігійності людини за Р. Ле Сеном.

Методичні вказівки

До основних теорій релігійності належать: релігійні інстинкти, страх як фактор релігійності, потреби як джерело релігійності, пережиття власної обмеженості. Тому студентам необхідно проаналізувати ці теорії, виходячи із того, що:

- релігійний інстинкт – це функція розумної природи людини, подібно як функція дихання в організмі людини;
- страх як фактор релігійності залежить від таких своїх же типів:
 - а) екзистенційного неспокою;
 - б) особистісного неспокою;
 - в) невротичного і морального страху;
- потреби як джерело релігійності – творчий неспокій людини, який пов'язаний з пошуком цінностей і сенсу життя;
- пережиття власної обмеженості, котру характеризують такі типи: заперечення, уникання, акцептація.

Та незалежно від джерел релігійності, все ж таки релігійність особистості – це проблема вибору або глибинного, або поверхневого, який залежить від сприйняття Бога. Таким чином, релігійна особистість – це комплекс психічних рис і поведінки, визначальних для релігійної особи.

Необхідно вміти охарактеризувати такі типи релігійності прийняті у психології релігії як:

- зовнішня релігійність – служить для здобуття почуття безпеки та суспільних позицій і набуття впевненості, що Бог поділяє саме її (особистості) думку про дійсність, її уявлення про справедливість тощо;

- внутрішня релігійність, – навпаки, пронизує все життя особи, об'єднує її потреби й цінності із суспільними нормами;
- персональна і аперсональна релігійність – це протилежні крайнощі одного й того ж континууму. Так, персональна релігійність включає елементи:
 - а) суб'єктом релігійного переживання є людина;
 - б) предметом цього переживання і його адресатом є Особа Бога;
 - в) між особою людини і Богом особистісним виступає специфічний тип повідомлення, виражений, як персональне повідомлення.

У цьому контенті необхідно охарактеризувати риси персональної релігійності.

До найважливіших потреб людини в контенті яких діє релігійність, відносяться: пізнавальні, емоційні й суспільні потреби. У межах психології релігії акцент спрямовується на психологічно-духовні потреби, хоч у всіх релігіях не відкидається прохання й матеріального достатку, тому що релігія охоплює всю гармонійну повноту людини: і духовну, і матеріальну (тілесну).

Першорядними у значенні релігії для емоційних потреб людини, є потреба безпеки, самоактуалізація і релігійне самосприйняття. Потреба безпеки визначає буття людини у світі, а тому її заспокоєння формує у людини схильність до довіри, до релігії.

Самоактуалізація – це необхідність робити те, що людині доступно, максимально реалізувати свої персональні потенції.

Релігійне самосприйняття – дає можливість перемагати різноманітні сумніви, недовіру, а через призму релігії допомагає людині оборонятись від пустоти.

В аспекті характеру і релігійності людини студентам необхідно вміти проаналізувати типологію психологічної характеристики та рис релігійної поведінки, а також розкрити основні типи релігійних осіб: інтелектуальний, вольовий, ефективний (емоційний) і гармонійний. Це покаже можливість, яким чином тип особистості впливає на готовність до набуття релігійності і які конкретні вияви релігійної позиції викликає.

Самостійна робота 6.

Тема: Психологія функціонування людини в різних релігійних об'єднаннях

План

1. Типи релігійного досвіду.
2. Компаративістика особи в релігійній групі і в релігійній громаді.

3. Порівняльний аналіз людини в секті і в Церкві.

Теми самостійної роботи, рефератів, доповідей, повідомлень:

1. Психологічні особливості релігійних сект.
2. Психологічні відмінності між сектою і Церквою.
3. Психологічні ознаки деномінації як типу релігійної організації.

Основні питання для самоконтролю

і поглибленого вивчення теми 6, на які необхідно дати визначення у формі термінологічного словника:

Дефініція релігійного досвіду та його типи, рівні звичайного релігійного досвіду, характеристика містичного досвіду, види рідкісних форм містичного досвіду; визначення релігійної групи, етапи розвитку релігійної групи: входження в групу, конфронтація з групою, формування громади; особливості релігійної громади, визначення релігійних сект і неорелігій як типів релігійних організацій; види психотехнічних маніпуляцій, які використовують секти; типи психологічних потреб, заспокоїти які обіцяють секти; основні психологічні відмінності між сектами та деякими неорелігіями і Церквою.

Методичні вказівки

Релігійний досвід – це справжнє здобуття досвіду, яке спричиняє зміни в ставленні до Бога і життя. Релігійний досвід поділяється на два типи: звичайний релігійний досвід і містичний досвід.

Звичайний релігійний досвід в контексті перцепції (сприймання) Бога має кілька рівнів: присутність Бога, дії Бога, заклик Божий, риси Бога, тотальність Бога. Натомість містичний досвід має наступні характеристики: відчуття єдності з Богом і світом як єдиної цілісності, невисловленість (неописанність), реальність, трансцендентність часу й місця, двоїстість (амбівалентність) почуттів. Окрім того, містичний досвід може мати й такі рідкісні форми як: релігійні видіння, екстази, стигматизм. Студентам необхідно ширше розкрити ці характерні ознаки, рівні та форми звичайного та містичного релігійних досвідів.

Студенти повинні охарактеризувати такі релігійні об'єднання як: релігійна група, релігійна громада, релігійна секта, Церква та проаналізувати психологію поведінки людини та її розвиток у них, а також провести компаративістику між ними.

Релігійна група – це кілька або більше людей, які перебувають у взаємному зв'язку між собою задля реалізації релігійної мети й керуються у своєму житті релігійними нормами.

Натомість, релігійну громаду творять люди, які бажають себе взаємно духовно збагатити, бо основним мотивом для члена громади є розрізнення особистого і позаособистого, тому що громада формується тільки на основі першого джерела мотивації, яким є любов у контексті взаємного сопричастя і любові до Бога. Тому, релігійна громада – це взаємна турбота про себе в Бозі.

Секти – це релігійні групи зі своїми особливим індивідуальним світоглядом, які зростають на ґрунті вчення якоїсь великої світової релігії, але не тотожні з нею, а часто є опозиційні до світових в т. ч. й до традиційних релігій. Секти досягають найбільшого успіху, коли Церква чи якась традиційна релігія, а також суспільство не зуміють відповісти на добрі бажання і прагнення незадоволених оточуючим світом чи власним життям людей. І, щоб здобути нових членів, секти використовують т. зв. стиль пропаганди й вербування та психологічно-суспільної маніпуляції.

Церква – релігійна організація із складною, суворо централізованою і ієрархієзованою системою взаємодії священнослужителів і віруючих. У Церкві завжди зберігається універсальна святість інституції, будується довіра і спільність у Святому Дусі. До Церкви людина входить завдяки таїнственній ініціації. Церква існує, щоби змінити світ, а секта часто виступає проти світу й від нього самоізолюється. Через сан священства Церква способом хіротонії передає надприродну Божу ласку, а секта концентрує увагу на важливості лідера. У цьому контексті студенти повинні звернути увагу на відмінності між неорелігіями (сектами) і християнством, знати основні ознаки психотехнічних маніпуляцій, які використовують секти, методику спілкування і поведінки віруючого християнина із віруючим секти, наприклад, Свідків Єгови.

Та незалежно від того чи людина знаходиться в групі чи в громаді, у секті чи в Церкві, вона так чи інакше є *homo religiosus*.

Самостійна робота 7.

Тема: Генезис досвіду людини та його вплив на психологію релігійного розвитку

План

1. Досвід, потреби, емоції, суспільні групи як фактори розвитку релігійності людини.
2. Періоди релігійного розвитку людини.
3. Психологія релігійних криз і наvernень.

Теми самостійної роботи, рефератів, доповідей, повідомлень:

1. Почуття і емоції в релігійній поведінці людини.
2. Конверсія в релігійному житті України.
3. Психологічні та теологічні особливості конверсії між християнами і мусульманами.

Основні питання для самоконтролю

і поглибленого вивчення теми 7, на які необхідно дати визначення у формі термінологічного словника:

Фактори, які впливають на розвиток релігійності людини: досвід, потреби, емоції та суспільні групи; характеристика періодів релігійного розвитку людини; дефініція кризи, основні причини її виникнення та її ознаки, основні фази кризи, типи релігійних криз та їхні основні причини; види допомоги виходу із кризи; дефініції навернення (конверсії); три стадії пережиття в процесі навернення; види мотивів навернення; типи релігійної конверсії; основні наслідки релігійного навернення.

Методичні вказівки

Релігійність – це те все, що людина переживає, відчуває, досліджує, а також те все, що в ній відбувається, виникає, функціонує у безпосереднім зв'язку з її поставою до Бога.

Головну роль в розвитку релігійності людини, як подає о. Юзеф Макселон у своїй “Психології”, – відіграють наступні фактори: досвід, потреби, емоції та суспільні групи.

Досвід, котрий приводить до релігійних виявів і викликаний релігійними факторами, охоплює всю людину, відкриваючи перед нею неповторні можливості для розвитку в напрямі до Бога.

Потреби відносяться до мотивів людської поведінки і різними способами вимагають заспокоєння. Тим хто заспокоює потреби людини може виступати й віра Бога.

Почуття й емоції проявляються в релігійній поведінці як в негативному, так і в позитивному розумінні. Існує комплекс особливих релігійних почуттів: релігійний страх і релігійне захоплення. Почуття, як фактор психічного життя, значним чином спричиняє до формування особистої релігійної зрілості.

Суспільні групи також впливають на релігійність людини, бо людина розвивається у відносинах з іншими людьми, а не ізольована від оточуючого світу. Найпершими хто має на неї вплив, в т. ч. й релігійний, є її батьки. Від цієї “домашньої церкви” – від релігійності батьків залежить формування, генезис, релігійного життя дитини. Водночас родинне релігійне виховання дитини

враховує й такі фактори впливу як групи ровесників, приятелів, “ідолів”, моду, засоби масової інформації тощо.

У цьому контексті студентам необхідно детальніше й водночас із врахуванням набутого особистого досвіду розкрити вищезазначені фактори релігійного розвитку. А також необхідно ґрунтовно проаналізувати етапи релігійного розвитку людини за наступними періодами:

- 1) період арелігійний – немовлята (1 рік життя);
- 2) період початків релігійності дитини – раннє дитинство (2–3 р.);
- 3) період магічної релігійності – дошкільний (4–7 р.);
- 4) період авторитарно-моральної релігійності – молодший шкільний вік (7/8–12 р.);
- 5) період автономної релігійності – середній шкільний вік, т. зв. підлітковий (12–15 р.);
- 6) період автономно-автентичної релігійності – старший шкільний вік, рання молодість (15–19 р.);
- 7) період автентичної релігійності – молодість (19–25 р.);
- 8) період релігійної стабільності – рання зрілість (25–40 р.);
- 9) період релігійної зрілості – середня зрілість (40–65 р.);
- 10) період есхатологічної зрілості – пізня зрілість, старість (після 65 років).

У релігійному розвитку людини присутні й такі чинники, як релігійні кризи та релігійне навернення.

Криза – це психологічний стан, який розвивається зі стресу й означає реакцію особи на певні події, що їх вона вважає важливими. Цей стан призводить до відчуттів безнадійності й неспроможності її побороти відомими методами.

До основних причин виникнення кризи належать наступні чинники:

- суб’єктивна важливість проблеми чи події для особи, яка впадає у стан кризи;
- рівень самооцінки і віри в себе;
- попередній перебіг життя, а особливо пережиті невдачі;
- тип особистості;
- невідповідність середовища.

З кризою пов’язані страх і депресія. Вона має різку динаміку. Під час її розвитку виділяються три основні фази:

- а) задіяння захисних механізмів;
- б) подальше наростання внутрішньої напруги;
- в) мобілізація всіх сил особи у зв’язку із дальшим зростанням напруження.

Під релігійною кризою розуміємо, як зазначає о. Ф. Глуд – прикрий емоційний стан внутрішнього напруження, який безпосередньо викликаний більшим чи меншим розладом релігійного життя. Переборення релігійної кризи

в основному йде у двох напрямках: у вигляді навернення й поглиблення релігійності; у напрямі відступництва, наприклад, атеїзму. О. Ф. Глуд наводить чотири типи релігійних криз (А, В, С, D) із врахування їх причин, ходу, суті і способів подолання. Студентам необхідно охарактеризувати ці вищезазначені аспекти релігійної кризи, а також пояснити як допомогти людині вийти із кризи.

У аспекті релігійного навернення (конверсії) студенти повинні знати мотиви навернення, типи релігійних навернень, наслідки релігійної конверсії.

О. Ю. Макселон дефінує навернення як радикальну зміну поглядів, поведінки, життєво важливих цінностей, пов'язану з переходом до нової віри або зі свідомим і глибоким заглибленням у вже раніше сприйняту віру. Подібно й В. Кларк дефінує конверсію як рід духовного росту чи розвитку, який містить в собі спостерігальну зміну у напрямку і сфері релігійних понять та поведінки.

М. Франковський виділяє три стадії пережиття в контексті навернення:

- а) вступна фаза навернення, яка проявляється в неспокої, напруженні у самому собі і усвідомленням розламу між власною грішністю і досконалістю Бога;
- б) це власне криза повернення, якій може товаришувати досвід освіченості, почуття розв'язку проблематичного стану, згаданого вище;
- в) наслідок цієї кризи, який обіймає почуття внутрішнього спокою, ослаблення напруження, внутрішньої гармонії, а також зміни у зовнішній активності: у прагненнях, у діях.

О. Ю. Макселон виділяє такі мотиви навернення: інтелектуальні, емоційні, містичні, а також розглядає два типи навернення: раптове і поступове. В останньому аспекті студентам треба звернути увагу на типологію конверсії за Г. Аллпортом, а також уміти детально пояснити наслідки релігійної конверсії.

Самостійна робота 8.

Тема: **Езотеризм та його психорелігійні практики**

План

1. Типи і мета езотеричних систем.
2. Езотеричні психопрактики шаманізму, індійської йоги, тантризму, даосизму.
3. Психопрактики у буддизмі, християнстві, ісламі.

Теми самостійної роботи, рефератів, доповідей, повідомлень:

1. Загальна характеристика та психологічні особливості езотеризму.
2. Психопрактики ісихазму.
3. Духовні практики Ігнатія Лойоли.

Основні питання для самоконтролю

і поглибленого вивчення теми 8, на які необхідно дати визначення у формі термінологічного словника:

Дефініція езотеризму, типи стихійних змін психіки, види очікуваних здібностей для послідовників езотеризму, характеристика таких понять як: розширення свідомості, усвідомленість, цілісність; схеми розширення свідомості, особливості прихोпрактик при підготовці шаманів, загальна характеристика такої езотеричної практики як індійська йога; аналіз типів йоги: хатха-йога, джнана-йога, раджа-йога, карма-йога, бхакті-йога; психопрактики тантризму, психопрактики даосизму та особливість його шкіл Вей-дан і Ней-дан, загальна характеристика психопрактик у класичному буддизмі; особливість психопрактик у ваджраяні та дзен-буддизмі; ісихазм як містична психопрактика православ'я; сутність духовних вправ Ігнатія Лойоли, стадії психологічної трансформації людини у практиці суфізму.

Методичні вказівки

Езотеризм (таємний, внутрішній) – феномен культури різних епох, що включає, з одного боку, віру в існування надприродного світу, містичні уявлення про нього, а з другого – магічні засоби спілкування з ним, підкорення його своїм інтересам. Езотеризм присутній як у традиційних релігійних системах, так і в позарелігійних містичних течіях.

Загально, будь-який ритуал впливає на психіку людини. Але серед релігійних ритуалів є особливий рід практик, котрі загально можна назвати “езотеричними психопрактиками”. Їхня мета – усвідомлене самозмінення особистості.

Із всієї гами езотеричних систем можна виділити декілька типів стійких змін психіки, до котрих прямували і прямують їхні послідовники:

- формування нових якостей особистостей;
- розвиток тих, що є, і оволодіння новими здібностями, у т. ч. такими, які перевищують “моральні” людські здібності;
- розширення свідомості, збільшення рівня усвідомленості.

Виділяють дві схеми розширення свідомості в процесі духовного розвитку:

- розширення вверх і свідоме опанування більш загальними законами і формами поведінки, яка включає в себе також звільнення від програм, настановлень і стереотипів, закладених у надсвідомості людини;
- розширення вниз: усвідомлення людиною своєї потреби і можливостей, потреб, бажань, котрі ведуть по життю, використання їхньої енергії.

Студентам необхідно проаналізувати аспекти розширення свідомості, мету послідовників езотеричних систем. Звернути увагу та етапи і методи езотеричних психопрактик, які використовувались і використовуються в шаманізмі.

Порівняно з шаманськими психопрактиками, практики національних релігій є більш ускладнені, бо змінилась їхня мета. Поруч з традиційною метою, збільшення власної сили, появились інші: досягнення звільнення, гармонізація з оточуючим світом, цілісність.

Найбільш відомою і розвинутою езотеричною практикою є індійська йога. Студенти повинні вміти охарактеризувати такі напрями йоги: хатха-йога, раджа-йога, джнана-йога, кофма-йога. Натомість у тантризмі – уміти розкрити його основні школи – очари: ведачара, вайшнавачара, шайвачара, докшіначара, вамачара, сіддхантачара, каулачара; у даосизмі – школи Вей-дан і Ней-дан.

Психопрактики властиві й світовим релігіям. Так, сутнісним акцентом буддизму є страждання, котре виражено у чотирьох Благородних Істинах:

- життя – це страждання;
- джерелом страждання є бажання;
- звільнення від страждання можна досягнути через відмову від бажань;
- щоб досягнути це звільнення необхідно дотримуватися “Благородного Восьмиричного Шляху”.

Цей шлях включає аспекти моралі, духовної поведінки, самоспоглядання. Психопрактики буддизму прямо пов’язані з концепцією чотирьох Благородних Істин і являють собою декілька груп методів, метою котрих є досягнення усіх восьми станів “восьмиричного шляху”. Акцентується на методи, котрі направлені на містичне осягнення сутності Благородних Істин, а також на психопрактики, направлені на звільнення від бажань, наприклад, численні обітниць, які давали члени сангхи (чернечої громади).

Буддисти активно використовують медитативні техніки, котрі поділені на дві групи: саматха і випассана. Перші направлені на призупинення діяльності свідомості, її заспокоєння, а другі являли собою аналітичне осягання, тобто інтелектуальну інтерпретацію явищ в дусі визначених доктрин.

У цьому зв’язку студенти повинні пояснити сутність “восьмиричного шляху” та вісім рівнів розвитку свідомості в процесі медитативної практики (дхьяна).

Ваджраяна хоч і є одним із напрямів буддизму, але її ідеологія і психопрактики дуже відрізняються від класичного буддійського канону. Головна відмінність визначається базовим висловлюванням ваджраяни: “Сансара і нірвана – одне”. Це висловлювання акцентує увагу на ідеї досягнення звільнення не після смерті, а як деякий психологічний стан, у якому людина усвідомлює себе вільною. Одна із основних езотеричних практик у

ваджраяні – практика візуалізації ідамів і згодом життя з ними. Ідами являли собою особливий клас сутностей, які виявляли базові психічні стани, певні автономні невідомі комплекси практикуючого або архетипи колективного несвідомого. Наставник підбирав для учня необхідного ідама, над зображенням (образом) якого той здійснював медитацію до повного злиття з ним. Потім практикуючому пропонувався наступний “більш високий” ідам. Найбільш високими вважалися п’ять станів, котрі виражені образами п’яти дхьяні-будд (будд медитації): амітабха, ратнасамбхава, амогасиддхи, вайрочана, акшобхья. Студентам необхідно розкрити ці п’ять будд медитації, а також шість доктрин Наропи, як особливого класу тибетських психопрактики, тобто шість логічних практик і метод коанів і метод припинення паттернів у дзен-буддизмі.

У християнстві також існують езотеричні психопрактики. Найвідомішими із них є ісихазм та духовні вправи Ігнатія Лойоли. Так само і в ісламі – містично-аскетична течія суфізм. У цьому контексті студентам необхідно розкрити ці езотеричні психопрактики (чотири групи поділу психопрактик із ісихазму, методика духовних вправ Ігнатія Лойоли, вісім стадій психологічної трансформації у суфізмі).

Самостійна робота 9.

Тема: Психологічні особливості розвитку релігійності в нетрадиційних релігійних системах

План

1. Типологія і загальні риси новітніх релігійних рухів.
2. Деструктивні культури та їх методи впливу на психіку.
3. Маніпулятивні методи та психологічні моделі в тоталітарних культурах.

Теми самостійної роботи, рефератів, доповідей, повідомлень:

1. Психорелігійні особливості харизматичних систем.
2. Етапи втягнення adeptів в нетрадиційні релігійні та містичні культури.
3. Види харизматичних культів та їх поширення в Україні.

Основні питання для самоконтролю

і поглибленого вивчення теми 9, на які необхідно дати визначення у формі термінологічного словника:

Типологія неорелігій, загальний аналіз характерних рис неорелігій, дефініції тоталітарних та деструктивних культів, психологічні особливості таких елементів неорелігій як: релігійний образ, релігійні ритуали, міфологія,

символи, заповіді; критерії практики розумового контролю в неокульту за Р. Дж. Ліфтоном, критерії відмінностей між неорелігіями і традиційними релігіями, дефініція харизми та основні ознаки харизматичних систем, види харизматичних ефектів, теорії причин поширення харизматичних систем, аналіз типових проблем жертв культового контролю свідомості, види процесів втягування нових adeptів у неорелігії і секти, маніпулятивні методи, які базуються на груповому тиску, маніпулятивні методи навіювання і сугестії (гіпнозу), маніпулятивні методи, які базуються на маніпулюванні інформацією, маніпулятивні методи, які базуються на індивідуальній психопрактиці учасника культу, основні деструктивні ознаки неорелігій тоталітарної спрямованості, аспекти маніпулятивної методики, моделі внутрішньопсихічних змін під дією маніпуляцій.

Методичні вказівки

Синтезуючи різні варіанти типології неорелігій можна подати такий варіант класифікації нетрадиційних релігійних систем за підгрупами, виходячи із їхніх спільних рис, а саме, з якої релігійної системи вони формують свою релігійну доктрину. Отож, їхній поділ буде таким: 1) неохристиянські культу, 2) культу східного типу (орієнталістські), 3) синкретичні культу, 4) наркологічні (саєнтологічні) культу, 5) езотеричні вчення, 6) неоязичницькі культу, 7) демонологічні (сатанинські) культу.

У даному контексті студенти повинні дати перелік неорелігійних організацій кожної із вищезазначених підгруп, знати сутність їхніх релігійних доктрин та зробити загальний аналіз характерних рис новітніх релігійних рухів.

Новітні релігійні рухи, котрі відрізняються необмеженою владою духовного лідера, особливо жорсткою і розписаною до дрібниць дисципліною, особливим екстремістським неприйняттям суспільства і традиційних релігій, – прийнято називати тоталітарними культурами чи сектами.

Натомість, новітні релігійні рухи, чия діяльність супроводжується порушенням громадського спокою, котрі заподіюють помітну шкоду здоров'ю своїх послідовників, негативно впливають на моральні засади оточуючих, – називають деструктивними культурами.

В основному послідовниками неорелігій стають люди із знищеними соціальними зв'язками, котрі відсунуті із звичайної життєвої дороги і які втратили або не мають твердих орієнтирів, в т. ч. й релігійних. У неорелігіях їх притягує жорстка дисципліна організації, тверді засади життя, авторитет лідера, котрий претендує на роль духовного пастира.

У неорелігіях, як і в традиційних релігіях, задіяні такі елементи як: релігійний образ, ритуал, міфологія, символи та заповіді. Студенти повинні

розкрити психологічні особливості цих елементів в неорелігійних системах, а також відмінності між неорелігійним культом і традиційною релігією.

С. Гассан наводить послідовність психологічних втручань у вигляді “ключів для відкриття мозку, який знаходиться під контролем”:

- встановлення рапорту і атмосфери довір'я;
- використання конкретних орієнтацій;
- розробка моделей ідентичності: особа до вступу в культ, типовий образ учасника культу, особа в умовах культу;
- оцінка досвіду, який передував вступу в культ;
- забезпечення можливості погляду на реальність з різних кутів бачення;
- подача інформації непрямим шляхом, критикуючи інші культу;
- візуалізація світового майбутнього для подолання робіт екс-доктриналізації;
- наведення конкретних прикладів розумового контролю, що практикуються в даній групі (громаді).

В аспекті психорелігійних ефектів харизматичних систем, студенти повинні знати основні ознаки, котрі дозволяють віднести релігійну систему до харизматичної, а також розширити приклади основних груп харизматичних ефектів. Вони є такими:

- ефекти фасілітації – виникаючі у віруючих відчуття звільнення від власної духовної сили, можливостей, значимості. Сюди відносяться свядари;
- ефекти, які пов'язані із зміною мотивацій. До них відносяться “богонатхненні” дії, тобто вчинки і дії, здійснювані під впливом волі із верху, підказки, які отримується від вищих сил і т. п.;
- ефекти “впливу”, які зводяться до впливу віруючого на хід важливих для нього подій.

Студенти повинні детально проаналізувати харизматичні системи за спільними ознаками, котрі поділяються таким чином: релігійно-містичні, окультно-містичні, окультно-технократичні, психодійні, комерційні.

Жертви культового контролю свідомості під впливом деструктивних методів стикаються із такими типовими проблемами, які поділяються на чотири групи:

- психічні негативні наслідки, наприклад, приступи паніки і тривоги, депресія, відчуття вини, страх, втрата вільної волі і контролю над своїм життям, регрес та інфантильність і т. п.;
- психоматичні проблеми, наприклад, розлад сну: жахіття, симптоми (головна біль, астма тощо);

- соматичні проблеми, наприклад, загальна втома, погіршення фізичного стану, передчасна смерть;
- шкода для сім'ї і близьких, наприклад, емоційна, фінансова, фізична, соціальна.

Тому студентам необхідно ширше розкрити ці проблеми, що пов'язані із впливом деструктивних методів на психіку їхніх членів.

Маніпуляція свідомістю в нетрадиційних релігійних культурах є їхньою невід'ємною ознакою. Процес втягування нових adeptів у ці культури чи секти можна поділити таким чином:

- I етап – (полестити та спокусити);
- II етап – (нейтралізувати психозахисні якості особистості та її здатність до критичного сприйняття дійсності);
- III етап – (закріплюється членство adeptа у групі, стимулюються соціальні розриви);
- IV етап – (передбачення зроби повернення до суспільства неможливим).

У даному контексті завданням студентів є – розкрити ці етапи, а також пояснити маніпулятивні методи свідомості, котрі при цьому (втягненні adeptів в неорелігійний культ) використовуються і котрі поділяються на чотири групи:

- методи, що базуються на груповому тиску;
- методи навіювання і сугестії (гіпнозу);
- методи, що базуються на маніпулюванні інформацією;
- методи, що базуються на індивідуальній психопрактиці учасника культу (методи самопрограмування).

Штучне втягнення людини в культову діяльність, як бачимо, є різноманітне, але і вербувальник, і проповідник у своїй методиці повинні враховувати такі обов'язкові аспекти:

- складання плану розмови (промови, проповіді);
- гучність голосу і паузи;
- контакт з аудиторією;
- натхненність і сердечність розмови(промови, проповіді);
- смислові наголоси та зміна інтонації;
- уміння володіти собою та зовнішній вигляд.

Аналізуючи психологічні впливи неорелігій, важливо зрозуміти студентам механізм внутрішньопсихічних змін під дією маніпуляції через призму таких моделей: моделі “подвоєння особистості”, регресивної моделі, фрустраційної моделі.

ДОДАТКИ
ПРИКЛАДИ ЗАПИТАНЬ ЗМІСТОВНИХ МОДУЛІВ

1. Який із вчених знаходить багато спільних рис біхевіоризму і християнської протестантської традиції, а власне, її розуміння досконалості?:

- А) К. Юнг;
- Б) Р. Загнер;
- В) Р. Нолл;
- Г) Д. Бекан.

2. Який напрямок психології релігії розглядає походження релігії в особистості, акцентуючи на те, що релігійність визначається біологічною потребою або внутрішньо психологічною потребою окремого індивіда у вірі?:

- А) суб'єктивно-релятивістичний;
- Б) індивідуально-психологічний;
- В) об'єктивно-ідеалістичний;
- Г) соціально-історичний (матеріалістичний).

3. Який метод психології релігії детально описує власні (індивіда) релігійні переживання, а також позиції щодо Церкви, секти, деномінації, харизматичного культу та щодо Бога?

- А) спостереження;
- Б) експеримент;
- В) інтроспекція;
- Г) інтерв'ю.

4. Будь-які об'єкти, які є для людини чи групи людей емоційно важливими і викликають релігійні почуття, це:

- А) ритуали;
- Б) міфіологія;
- В) символи;
- Г) релігійні образи;
- Д) заповіді.

5. Вид міфів, які розповідають про створення людини, пращурів людського роду тощо, це:

- А) есхатологічні;
- Б) космогонічні;
- В) астральні;
- Г) антропологічні.

6. Сукупність обрядів і дій, пов'язаних з вірою у можливість надприродного впливу на оточуючий світ, це:

- А) тотемізм;
- Б) магія;
- В) анімізм;
- Г) шаманізм.

7. Взаємопов'язана група переживань людини, яка витіснена в безсвідоме і продовжує існувати там як цілісне автономне утворення, яке дотично впливає на психологічний стан людини, а також через психоматичні механізми на здоров'я, це:

- А) індивідуальний релігійний досвід;
- Б) культове таїнство;
- В) автономний безсвідомий комплекс;
- Г) екзистенційний абсурд.

8. Сукупність освячених певною релігійною системою правил і норм, принципів і оцінок поведінки людей, що визначають їхні обов'язки щодо надприродного, один до одного, до суспільства в цілому, це:

- А) сповідь;
- Б) релігійний культ;
- В) молитви;
- Г) релігійна мораль.

9. Задоволення, розслаблено-ласкавий стан внаслідок ЗСС в індуїзмі, це:

- А) бхога;
- Б) віра;
- В) йога;
- Г) абхічаріка.

10. Кому належить така дефініція віри: «Credo gua absurdum» - «Вірю, тому що абсурдно»?:

- А) Платонові;
- Б) Арістотелеві;
- В) Тертулліанові;
- Г) Тамерланові;
- Д) Евгмерові.

11. Тип страху, що утворюється з почуття вини й відчуття свого боргу перед кимось, це:

- А) звичайний страх;
- Б) страх смерті;
- В) моральний неспокій;
- Г) екзистенційний неспокій.

12. Який тип релігійних осіб (за о. Й. Пастушком) релігію розуміє як цілісність, якій необхідно віддатися актом волі?:

- А) афективний;
- Б) інтелектуальний;
- В) вольовий;
- Г) гармонійний.

13. Який тип характеру релігійних осіб (за Р. Ле Сеном) схильність якого до аморальності може віддалити його від Бога?:

- А) холерик;
- Б) флегматик;
- В) сангвінік;
- Г) активний;
- Д) неврозний.

14. Фактори релігійного розвитку, які відносяться до мотивів людської поведінки і різними способами вимагають заспокоєння, це:

- А) досвід;
- Б) потреби;
- В) почуття й емоції;
- Г) суспільні групи.

15. Якому періодові релігійного розвитку людини відповідає етап «рання зрілість»?:

- А) автономної релігійності;
- Б) релігійної зрілості;
- В) релігійної стабільності;
- Г) есхатологічної зрілості.

16. Який тип релігійних криз (за о. Ф. Глудом) характеризується догматичними сумнівами, індіферентністю до релігійних практик, зниженням емоційного зв'язку з Богом, негативним ставленням до Церкви і до духовенства?:

- А) кризи типу Д;
- Б) кризи типу С;
- В) кризи типу В;
- Г) кризи типу А.

17. Для якого наслідку конверсії є характерним, що навернені люди після акту конверсії твердять, що вони знову здобули єдність і гармонію своєї психіки?:

- А) відчуття раптового зростання;
- Б) відновлення єдності власного «Я»;
- В) піддання й віддання;

Г) зміна життєвої орієнтації.

18. Якому напрямку йоги відповідає шлях (марга) пошанування, або шлях віри?

- А) раджа-йога;
- Б) бхакті-йога;
- В) джнана-йога;
- Г) хатха-йога;
- Д) карма-йога.

19. Якому із напрямів буддизму належить вислів „Сансара і нірвана – одне”?

- А) хінаяні;
- Б) тгереваді;
- В) махаяні;
- Г) ваджраяні.

20. Які харизматичні системи виникли у межах позаконфесійного окультизму?:

- А) релігійно-містичні;
- Б) окультно-містичні;
- В) окультно-технократичні;
- Г) психодійні;
- Д) комерційні.

21. Котрий із даних методів дослідження базується на старанному спостереженні реальної поведінки в стандартних умовах:

- А) Експеримент;
- Б) Психологічний тест;
- В) Методи анкетування;
- Г) Спостереження.

22. Структурування релігійних образів у свідомості людини, це:

- А) Ритуал;
- Б) Міфологія;
- В) Заповіді;
- Г) Релігійні образи.

23. Сукупність обрядів і дій пов'язаних з вірою у можливість надприродного впливу на оточуючий світ, це:

- А) Тотемізм;
- Б) Анемізм;
- В) Магія;
- Г) Шаманізм.

24. Система релігійних дій, предметів, споруд, символів пов'язана з релігійними уявленнями, спрямованими на виховання і закріплення цих уявлень, задоволення релігійних потреб віруючих, це:

- А) Релігійний культ;
- Б) Релігійна мораль;
- В) Сповідь;
- Г) Молитва.

25. Цілеспрямований вербальний вплив на іншу людину або групу людей, розрахований на некритичне сприймання інформації, на довір'я, на віру, це:

- А) Емоційне зараження;
- Б) Наслідування;
- В) Переконування;
- Г) Навіювання.

26. Релігію сприймає серйозно, схильний до аскетизму, реально відчуває Боже Провидіння, у молитві скоріше шукає завдань для виконання, ніж нагоди для розмови з Богом, має проблеми з жертвуванням себе Богу, - це тип характеру:

- А) Сангвінік;
- Б) Активний ;
- В) Флегматик;
- Г) Сентиментальний.

27. Феномен культури різних епох, що включає, з одного боку, віру в існування надприродного світу, містичні уявлення про нього, а з другого – магичні засоби спілкування з ним, підкорення його своїм інтересам, це:

- А) Шаманізм;
- Б) Тантризм;
- В) Йога;
- Г) Езотеризм.

28. Висловлювання: “Сансара і нірвана – одне”, належить:

- А) Даосизму;
- Б) Суфізму;
- В) Ісихазму;
- Г) Ваджраянізму.

29. Ачара, це:

- А) Школа у тантризмі;
- Б) Фізичні вправи Хатха – йоги;
- В) Школа у даосизмі;
- Г) Образ будд медитації.

ЗАЛІКОВІ ЗАПИТАННЯ

1. Розкрийте історію встановлення психології релігії як самостійної наукової дисципліни.
2. Наведіть кілька дефініцій психології релігії та проаналізуйте їх.
3. Обґрунтуйте сутність об'єкту, предмету і завдань психології релігії.
4. Проаналізуйте методи психології релігії.
5. Розкрийте особливості шкіл психології релігії.
6. Розкрийте психологічну характеристику п'яти спільних елементів релігійних систем.
7. Проаналізуйте характерні риси тотемізму.
8. На чому полягає психологічна сутність фетишизму?
9. Які психологічні ефекти спричиняв анімізм у контексті уявлень: хвороби, їх запобігання і лікування; похоронний культ?
10. Розкрийте магичні ритуали за ступенем усвідомлення.
11. Проаналізуйте психологічний зміст сибірського шаманізму.
12. Проаналізуйте поділ релігійних культів за змістом.
13. Розкрийте психологічні властивості релігійного культу.
14. Що становить основу релігійної моралі у християнстві, юдаїзмі, ісламі, буддизмі та коротко розкрийте її.
15. Охарактеризуйте психологічно-соціальні механізми культових відправ.
16. Яке існує співвідношення між культовими символами і сакральним мистецтвом?
17. У чому сутнісна відмінність між ідолопоклонством і релігійними християнськими символами.
18. Що є мотивацією віруючого до здійснення св. Таїни сповіді?
19. Проаналізуйте різновиди молитов і охарактеризуйте їх.
20. У чому суть релігійної віри (об'єкт, предмет, реалізація)?
21. Розкрийте емоційні чинники релігійної віри.
22. Проаналізуйте феномен релігійної віри за модельною формулою: "О–В–П".
23. Охарактеризуйте етапи розвитку релігійної віри.
24. Розкрийте психологію релігійної віри українців на зламі радянської епохи і становлення незалежної України.
25. Розкрийте джерела релігійності.
26. Проаналізуйте типи релігійності.
27. Висвітліть критерії релігійної зрілості.
28. У чому сутність функцій релігійності?
29. Яким чином тип характеру особистості впливає на готовність до набуття релігійності.
30. Порівняйте звичайний релігійний досвід із містичним досвідом.

31. Як здійснюється розвиток релігійної групи?
32. Розкрийте психотехнічні маніпуляції, які використовують секти для здобуття нових членів.
33. Які потреби підштовхують людей вступати в секти?
34. Наведіть основні психологічно-теологічні відмінності між сектою і Церквою.
35. Які фактори використовує Церква у протиставленні експансії сект?
36. Розкрийте методику спілкування і поведінки віруючого християнина із віруючим секти Свідки Єгови.
37. Розкрийте фактори релігійного розвитку людини.
38. Проаналізуйте етапи (періоди) релігійного розвитку людини.
39. Охарактеризуйте основні причини виникнення кризи
40. Які є типи релігійних криз і чим вони характерні?
41. Як допомогти людині вийти із релігійної кризи?
42. Що таке конверсія та її мотиви, типи, наслідки?
43. Зробіть аналіз релігійної конверсії українців у порівнянні радянського періоду до років незалежності сучасної України.
44. Розкрийте сутність езотеризму.
45. Поясніть етапи психопрактик у шаманізмі.
46. Проаналізуйте езотеричну практику індійської йоги.
47. На чому базується особливість тантризму?
48. Які властивості даоських психопрактик?
49. Порівняйте психопрактики класичного буддизму із напрямком ваджраяни та із послідовниками дзен-буддизму.
50. Проведіть компаративістику езотеричних психопрактик християнства (ісихазму та духовних вправ Ігнатія Лойоли) із містично-аскетичною течією ісламу – суфізмом.
51. Розкрийте класифікацію новітніх релігійних систем.
52. Проаналізуйте характерні риси новітніх релігійних рухів.
53. Охарактеризуйте психологічні особливості неорелігій (релігійний образ, релігійні ритуали, міфологію, символи, заповіді).
54. Порівняйте неорелігійний культ із традиційною релігією.
55. Які є основні ознаки харизматичних систем та розкрийте їхні властивості?
56. Наведіть дефініції тоталітарних культів і деструктивних культів.
57. Розкрийте типові проблеми жертв культового контролю свідомості.
58. Проаналізуйте етапи втягування нових adeptів у нетрадиційні релігійні культури.
59. Охарактеризуйте маніпулятивні методи свідомістю в неорелігіях.
60. Порівняйте механізм моделі внутрішньопсихічних змін під дією маніпуляцій у тоталітарних культурах.

ПЕРШОДЖЕРЕЛА І ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА ДО КУРСУ:

1. Академічне релігієзнавство: підруч. / за наук. ред. проф. А. Колодного. К.: Світ Знань, 2000. 862 с.
2. Божик В. Вічні істини: Чому я в них вірю? Л.: Свічадо, 1996. 54 с.
3. Гофф Ж. Л. Середньовічна уява. Л.: Літопис, 2007. 350 с.
4. Грюн А. Самонавіювання: Як поводитися зі своїми думками. Л.: Свічадо, 2008. 64 с.
5. Дайчер Т. Роздуми про віру: до питання богослов'я духовності. Л.: Свічадо, 2004. 184 с.
6. Катехизм християнської віри для молоді і старших. Л.: Свічадо, 2002. 238 с.
7. Москалець В. П. Психологія релігії: посіб. К.: Академвидав, 2004. 240 с.
8. Нетрадиційні релігійні та містичні культури України: навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Остроухова. К.: Росава, 2003. 336 с.
9. О. Тівольє П. Споконвічні проблеми. Л.: Місіонер, 1997. 208 с.
10. Пежхальський Ю. Листи до священника: Шукаючи дороги перемін. Л.: Свічадо, 2008. 180 с.
11. Полоненики релігійного екстазу: психологія релігійних сект. / авт.-упоряд.: О. В. Тимченко, В. Б. Шапарь. Х.: Прапор, 1998. 477 с.
12. Предко О. І. Психологія релігії: підруч. К.: Академвидав, 2008. 344 с.
13. Психологічна енциклопедія / авт.-упоряд. О. М. Степанов. К.: Академвидав, 2006. 424 с.
14. Психологія. З викладом основ психології релігії / під ред. о. Юзефа Макселона. Л.: Свічадо, 1998. 320 с.
15. Ральф М. Прагнення пізнати Бога. Практична допомога під час особистої молитви. Л.: Стрім, 1994. 164 с.
16. Релігієзнавство: підруч. / за ред. В. І. Лубського, В. І. Теремка. К.: Академія, 2000. 408 с.
17. Річинський А. В. Проблеми української релігійної свідомості / упоряд.: А. Колодний, О. Саган. К.: Світ Знань, 2000. 432 с.
18. Сафронов А. Г. Психология религии: моногр. К.: Ника-Центр, 2002. 224 с.
19. Св. Лігорій А. Молитва могутній засіб спасіння й інші менші твори. Т.: Збруч, 1992. 238 с.
20. Святий Августин. Сповідь. К.: Основи, 1999. 319 с.
21. Степовик Д. Релігії, культури і секти світу: посіб. з релігієзнавства і сектознавства. Ів.-Ф.: Івано-Франківський Теологічно-Катехитичний Духовний Інститут, 1998. 268 с.

22. Цветков О. П. Культура і релігія: навч. посіб. К.: Академвидав, 2011. 192 с.
23. Чупа О. Чому я вірю. Л.: Свічадо, 2008. 88 с.
24. Шевченко В. М. Словник-довідник з релігієзнавства. К.: Наук. думка, 2004. 560 с.
25. Шостек А. Бесіди з етики. Л.: Свічадо, 1999. 120 с.

ЗМІСТ

Загальні методичні поради	3
Теми, плани і основні питання для самоконтролю	7
Самостійна робота 1. Психологічний вектор релігії	7
Самостійна робота 2. Психологічний аналіз родоплемінних культур	8
Самостійна робота 3. Культ – як складова релігійних практик і релігійної свідомості	10
Самостійна робота 4. Місце релігійної віри у структурі психіки	14
Самостійна робота 5. Релігійна особистість як комплекс психічних рис і поведінки	16
Самостійна робота 6. Психологія функціонування людини в різних релігійних об'єднаннях	18
Самостійна робота 7. Генезис досвіду людини та його вплив на психологію релігійного розвитку	20
Самостійна робота 8. Езотеризм та його психорелігійні практики	23
Самостійна робота 9. Психологічні особливості розвитку релігійності в нетрадиційних релігійних системах	26
ДОДАТКИ.....	30
Приклади запитань змістовних модулів	30
Залікові запитання	35
Першоджерела і основна література до курсу	37

Навчально-методична література

Стоцький Я. В.

**Методичні вказівки
для самостійної роботи з курсу**

Психологія релігії

для студентів спеціальності 053 “Психологія”
всіх форм навчання

Комп’ютерне макетування та верстка Н. Б. Коваль

Формат 60x90/16. Обл. вид. арк. 1.82. Тираж 10 прим. Зам. № 3666.

Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя.
46001, м. Тернопіль, вул. Руська, 56
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № 4226 від 08.12.11.